

Науковий висновок

*щодо застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів»
щодо кредитних договорів, укладених до 2010 року*

Цей науковий висновок підготовлений на підставі частини 7 статті 404 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», пунктів 1.2, 2.8, 3.2, 3.3 Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, на підставі звернення Голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Б. І. Гулька та листа Вченого Секретаря НКР при ВС Л.М. Лобойка від 19.11.2019 щодо викладених у зверненні питань:

1. Чи відповідають умови кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення комісій у вигляді винагороди за надання фінансового інструменту, винагороди за резервування ресурсів, винагороди за проведення моніторингу, інших платежів положенням статті 11 Закону «Про захист прав споживачів» та пункту 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління НБУ від 10.05.2007 року № 168?

2. Чи є підстави для задоволення позовних вимог фінансової установи про стягнення нарахованих комісій (інших платежів) при відсутності судового рішення про визнання недійсними умов кредитного договору, якими такі комісії встановлені?

II. Загальні зауваження щодо регулювання відносин споживчого кредитування.

Відносини споживчого кредитування є предметом регулювання Цивільного кодексу України (далі – ЦК), в якому містяться загальні положення про кредитний договір, законодавства про захист прав споживачів та банківського законодавства.

Відповідно до частин 1, 3 ст. 1054 ЦК за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, установлених договором, а позичальник - повернути кредит та сплатити відсотки.

До прийняття Закону «Про споживче кредитування» відносини, пов'язані з наданням споживчого кредиту, було врегульовано нормами ст. 11 Закону «Про захист прав споживачів» (далі по тексту норми цього Закону наводяться в редакції, що діяла до 2010 року).

Виходячи із визначень понять споживач та споживчий кредит (п. 22, 23 ст. 1 Закону «Про захист прав споживачів»), а також договору про надання

споживчого кредиту (ч. 1 ст. 11 Закону «Про захист прав споживачів»), послугою з надання споживчого кредиту є діяльність банку або іншої фінансової установи з передачі споживачу коштів на придбання продукції для його особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Тому правове регулювання споживчого кредитування слід розглядати не тільки в аспекті участі в договірних відносинах фізичної особи-споживача, яка отримує кредит для особистих потреб, але і з огляду на те, що банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (ст. 2 Закону «Про банки і банківську діяльність»). Право банку самостійно встановлювати процентні ставки та комісійну винагороду за надані послуги передбачено ст. 55 Закону України «Про банки та банківську діяльність».

У учасників правовідносин кредитування, які за змістом є ширшими ніж кредитне зобов'язання відповідно до ст. 1054 ЦК, є і інші права та обов'язки, передбачені банківським законодавством. Це відображено і в легальному визначенні споживчого кредитування як правовідносин *щодо надання, обслуговування та повернення* споживчого кредиту (пункт 10 ч. 1 ст. 1 Закону «Про споживче кредитування»).

Конституційний Суд України в п. 3.2 мотивувальної частини рішення у справі про захист прав споживачів кредитних послуг від 10.11. 2011 р. № 15-рп/2011, зазначив, що для споживача існує ризик помилково чи навіть унаслідок уведення його в оману придбати не потрібні йому кредитні послуги. Тому держава забезпечує особливий захист більш слабкого суб'єкта економічних відносин, а також фактичну, а не формальну рівність сторін у цивільно-правових відносинах, шляхом визначення особливостей договірних правовідносин у сфері споживчого кредитування та обмеження дії принципу свободи цивільного договору. Це здійснюється через встановлення особливого порядку укладення цивільних договорів споживчого кредиту, їх оспорювання, контролю за змістом та розподілу відповідальності між сторонами договору.

До договорів про надання споживчого кредиту, укладених до 2010 року, застосовуються Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджені

постановою Правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168 (далі – Правила № 168).

Зазначені правила № 168 було розроблено відповідно до пункту 4 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», статей 47, 49 та 56 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів», з метою захисту прав споживачів під час укладення договорів про надання споживчих кредитів¹.

Правилами № 168 регулювався порядок надання банками споживачу повної, необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про сукупну вартість споживчого кредиту (кредиту на поточні потреби, кредиту в інвестиційну діяльність, іпотечного кредиту) з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням та погашенням кредиту (у тому числі наданого у формі кредитної лінії, овердрафту за картковим рахунком тощо) і мають бути оплачені споживачем згідно з вимогами законодавства України та/або кредитного договору про надання споживчого кредиту (пункту 1.2).

Статтею 11 Закону «Про захист прав споживачів» (в редакції, що діяла до 2010 року) було визначено, зокрема, таке:

- перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі, зокрема, про орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту (перелік усіх витрат, пов'язаних з одержанням кредиту, його обслуговуванням та поверненням, зокрема таких, як адміністративні витрати, витрати на страхування, юридичне оформлення тощо) (підпункт «д» пункту 2 ч. 2 ст. 11);

- споживач не зобов'язаний сплачувати кредиторам будь-які збори, відсотки або інші вартісні елементи кредиту, що не були зазначені у договорі (абз. 2 ч. 4 ст. 11);

- істотною умовою договору про надання споживчого кредиту є детальний розпис загальної вартості кредиту для споживача (п. 2 абз. 3 ч. 4 ст. 11).

¹ Зазначені Правила втратили чинність відповідно до постанови Правління НБУ від 08.06.2017 р. № 49 «Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит»

Отже, в ст. 11 Закону «Про захист прав споживачів» до структури зобов'язання з договору про надання споживчого кредиту законодавець включає умову щодо загальної вартості кредиту, яка, крім суми кредиту та процентів, включає й інші елементи, невичерпний перелік яких наведений у підпункті «д» п. 2 ч. 2 зазначеної статті.

Деталізовані норми щодо детального розпису загальної вартості кредиту для споживача як істотної умови договору кредиту містяться в розділі 3 Правил № 168.

Відповідно до п. 3.1 цих Правил банки зобов'язані в кредитному договорі або додатку до нього надавати детальний розпис сукупної вартості кредиту з урахуванням *процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг, вартості фінансових зобов'язань споживача*, зазначивши таке:

значення процентної ставки та порядок обчислення процентних доходів відповідно до вибраного банком методу згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку;

перелік, розмір і базу розрахунку всіх комісій (тарифів) банку, що пов'язані з наданням, обслуговуванням і погашенням кредиту, у тому числі комісії за обслуговування кредитної заборгованості, розрахунково-касове обслуговування, здійснення валютно-обмінних операцій, юридичне оформлення тощо;

перелік і розмір інших фінансових зобов'язань споживача, які виникають на користь третіх осіб згідно з вимогами законодавства України та/або умовами кредитного договору (страхові платежі під час страхування предмета застави, життя та працездатності споживача, розмір зборів до Пенсійного фонду України, комісії під час купівлі-продажу іноземної валюти для погашення кредиту та процентів за користування ним, біржові збори, послуги реєстраторів, нотаріусів, інших осіб тощо).

Пунктом 3.4 Правил № 168 зобов'язано банки в кредитному договорі зазначити:

вид і предмет кожної супутньої послуги, яка надається споживачу;

обґрунтування вартості супутньої послуги (нормативно-правові акти щодо визначення розмірів зборів та обов'язкових платежів, тарифів нотаріусів, страхових компаній, суб'єктів оціночної діяльності, реєстраторів

за надання витягу з Державного реєстру обтяжень рухомого майна про наявність чи відсутність обтяжень рухомого майна, інших реєстрів тощо);

про відкриття банківського рахунку, відкритого з метою зарахування на нього суми наданого кредиту або надання кредиту за рахунком (овердрафт), умови відкриття, ведення та закриття такого рахунку, тарифи та всі суми коштів, які споживач має сплатити за договором банківського рахунку у зв'язку з отриманням кредиту, його обслуговуванням і погашенням.

В пункті 3.6 Правил № 168 міститься *заборона* банкам встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які банк здійснює на власну користь (ведення справи, договору, облік заборгованості споживача тощо), або за дії, які споживач здійснює на користь банку (прийняття платежу від споживача, тощо), або що їх вчиняє банк або споживач з метою встановлення, зміни або припинення правовідносин (укладення кредитного договору, внесення змін до нього, прийняття повідомлення споживача про відкликання згоди на кредитного договору тощо).

Отже, в Правилах № 168 розрізняються супутні послуги, які надаються за договором споживчого кредитування і які повинні оплачуватися споживачем, та інші дії, які супутніми послугами не є. Відповідно, *норма пункту 3.6 Правил № 168 знаходиться у логічно-системній єдності із іншими нормами розділу цих Правил і повинна застосовуватися з огляду на зміст інших норм розділу 3 Правил.*

З огляду на викладене:

1) відсутні підстави стверджувати, що за договорами про надання споживчого кредиту позичальник повинен сплатити лише відсотки, оскільки надання супутніх послуг передбачено як банківським законодавством, так і Законом «Про захист прав споживачів». На цей час ч. 1 ст. 20 Закону «Про споживче кредитування» передбачено, що укладення договору про споживчий кредит може бути пов'язано з необхідністю отримання споживачем додаткових чи супутніх послуг кредитодавця або третіх осіб. В цій же статті міститься невичерпний перелік договорів про надання додаткових чи супутніх послуг;

2) відповідність умов окремих договорів про надання споживчих кредитів, якими встановлено суми комісій та інших платежів, вимогам

Закону «Про захист прав споживачів» та банківському законодавству може бути встановлена лише при розгляді конкретної справи з урахуванням того, що надання банком супутніх послуг не тільки не суперечить законодавству, але й прямо ним передбачено.

Щодо недійсності умов кредитного договору.

Відповідно до ст. 204 «Презумпція правомірності правочину» ЦК правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Закон «Про захист прав споживачів» не встановлював нікчемність окремих умов договору про надання споживчого кредиту.

За змістом статей 11, 18 Закону України «Про захист прав споживачів» до договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього Закону про несправедливі умови в договорах, зокрема про встановлення обов'язкових для споживача умов, з якими він не мав реальної можливості ознайомитися перед укладенням договору; надання продавцю (виконавцю, виробнику) права в односторонньому порядку змінювати умови договору на власний розсуд або на підставах, не зазначених у договорі, передбачення зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки. Продавець (виконавець, виробник) не повинен включати в договори зі споживачем умови, які є несправедливими. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. *Якщо положення договору визнано несправедливим, включаючи ціну договору, таке положення може бути змінено або визнане недійсним.* Положення, що було визнане недійсним, вважається таким з моменту укладення договору (правова позиція Верховного Суду України у справі № 6-1341цс15 від 02.12.2015 року).

Отже, оскільки Закон «Про захист прав споживачів» не встановлює недійсності/нікчемності окремих умов договору про надання споживчого кредиту, їх недійсність повинна бути встановлена судовим рішенням в порядку позовного провадження.

Підсумовуючи, можна сформулювати такі відповіді:

1. Відповідність умов кредитних договорів, укладених до 2010 року, про встановлення комісій у вигляді винагороди за надання фінансового інструменту, винагороди за резервування ресурсів, винагороди за проведення

моніторингу, інших платежів положенням статті 11 Закону «Про захист прав споживачів та пункту 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління НБУ від 10.05.2007 року № 168, повинна оцінюватися з урахуванням змісту додаткових чи супутніх послуг, які можуть надаватися банком відповідно до законодавства.

2. Закон «Про захист прав споживачів» в редакції, що діяла до 2010 року, не встановлював недійсність/нікчемність окремих умов договору про надання споживчого кредиту, тому їх недійсність повинна бути встановлена судовим рішенням в порядку позовного провадження.

Доктор юридичних наук, професор,
член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді

Беляневич О.А.